

УДК 94(439)(=161.2)«10/13»(049.32)

Святослав Терський
(Львів)

**Волошук Мирослав. «РУСЬ» В УГОРСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ
(XI – ДРУГА ПОЛОВИНА XIV ст.): СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА
РОЛЬ, МАЙНОВІ СТОСУНКИ, МІГРАЦІЇ / відп. ред.
Л. В. Войтович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2014. – 496 с.**

Розвиток вітчизняної медієвістики і славістики останніми десятиліттями хоча й набув позитивної динаміки розвитку, все ж оминав цілі напрями історіографії. Одним із таких можемо вважати й гунгаристику, стан справ у якій бажав бути кращим. Складність мови, відсутність належного доступу до опублікованих й архівних матеріалів часів Арпадів та Анжу часто стояли цьому на заваді. Фактично створилася доволі парадоксальна ситуація, коли обидва сусідні народи знали один про одного, двосторонні зв'язки, порівняно небагато, здебільшого за опублікованими в минулому та позаминулому століттях працями. Контакти між вченими нерідко не виходили за межі особистих зв'язків, мало проводилося й спеціалізованих конференцій, симпозіумів, з'їздів. Навіть в СРСР за всіх можливостей Академії наук, науково-дослідних інститутів та університетської професури гунгаристичні студії не набули належної популяризації. Сусідня Україні держава Угорщина із тисячолітньою глибокою історією багатосторонніх міждинастичних взаємовідносин привертала увагу, головню, вчених Польщі, Німеччини, Росії та ін.

Звісно на цьому тлі поява спеціальної монографії івано-франківського дослідника, доцента Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Мирослава Волошука стала подією щонайменше національного значення. Автор понад 16 років займався вивченням русько-угорських зв'язків, опублікував, як читаємо на форзаці обкладинки, понад 80 різнопланових праць у семи країнах Європи, що засвідчує визнання його належного фахового рівня далеко за межами нашої держави.

Вже перший погляд на структуру та список використаних джерел книги справляє приголомшливе враження. В дебюті праці перед очима Читача – десятки осіб, в різний спосіб ідентифікованих латиномовними джерелами Угорщини, серед яких знаходимо й відомих за літописами галицьких бояр, вельмож з князівського оточення тощо. Відчувається серйозний комплексний підхід до справи, засвідченої систематизацією величезного матеріалу, загальною кількістю 1126 позицій, з яких 358 документи (80 – з архівів України, Угорщини і Словаччини).

Основна проблематика монографії відображена в шести розділах, поділених на підрозділи.

Вступна частина фактично складається з двох частин. У передмові «**Якби було більшим море**» львівський професор Леонтій Войтович вводить Читача в курс справи, назагал знайомлячи зі станом вивчення Галицько-Волинської Русі, дає коротку, але позитивну характеристику книги (с.9-11). Натомість вступ, автором якого є М. Волощук, окреслює головні аспекти обраної вченим теми, пропонує шляхи висвітлення завдань, пояснює хронологічні межі, визначає наукове, практичне значення результатів дослідження тощо (с.12-18).

Перший розділ «**Історіографія проблеми. Джерельна база. Методологія**» пропонує Читачеві ґрунтовний аналіз стану досліджень з теми, документів та методологічних підходів, ужитих при написанні монографії (с.19-91).

Прикарпатський науковець використав доробок істориків з Австрії, Болгарії, Німеччини, Польщі, Росії, Румунії, Сербії, Словаччини, Хорватії, Угорщини, України XVIII – початку XXI ст. Читач має змогу ознайомитися із кількома підходами до висвітлення історіографії – за географічним принципом та школами. Звісно, окреслена автором проблематика з різних причин досі не вшанувалася увагою на сторінках спеціальних робіт, тому М. Волощук максимально відібрав найрепрезентативніші факти, які знайшли місце в монографіях, статтях, оглядах, присвячених іншим, часто ширшим питанням. Серед класичних – роботи російських істориків В. Татищева, М. Карамзіна, С. Соловйова, В. Пашуто, В. Шушаріна, О. Назаренка, О. Майорова. Певний внесок, як бачимо, в дослідження руських поселенців за кордоном здійснили українські науковці А. Петрушевич, І. Шараневич, Д. Зубрицький, М. Грушевський, М. Кордуба, М. Чубатий, М. Лелекач, М. Котляр, О. Головка, Л. Войтович, О. Купчинський, А. Петрик, О. Мазур та ін. В Угорщині цими проблемами частково займалися Г. Феєр, О. Пор, М. Вертнер, О. Годінка, Д. Дьєрффі, Д. Кріштов, М. Фонт. У Словаччині увагу автора привернули роботи Д. Рапанта, Р. Марсіни, В. Седяка, Ф. Улічного, М. Марека, В. Рабіка, М. Гомзи. Серед польських істориків частково обраною проблематикою займалися Л. Виростек, А. Дроба, Б. Влодарський, Д. Домбровський, Р. Гжешик та А. Юсупович. З інших країн, історіографію яких М. Волощук вивів окремим підрозділом, вчений виділив праці П. Павлова (Болгарія), А. Ковача (Румунія), Д. Гарді (Сербія) та ін. Справляє приємне враження наведення істориком років життя, оригінальне написання імені та прізвища дослідників.

Ретельним виглядом й огляд джерел (с.62-75), поділених на оповідні, актові та законодавчі пам'ятки. Науковець запропонував увазі Читача найголовніші коментовані видання та характер згадок у них різних осіб, ідентифікованих в руський спосіб. Левова частка належить аналізу великої кількості угорських дипломів, досі погано досліджених в Україні, що додає честі фаховому хистові історика.

Методологічна сторона монографії написана в найновіших європейських традиціях (с.76-91). Відчувається ознайомлення М. Волощук із засадами історичної антропології. Людина, в його розумінні, залишається центром історичного пізнання. Вчений пропонує нові методологічні підходи і в розумінні історії Галицько-Волинського князівства, яке, на його думку, впродовж XI-XIV ст. неодноразово змінювало свій міжнародний статус, а разом з тим – має по-різному називатися в той чи інший період свого розвитку на сторінках сучасних студій. Перегляду вимагає чинна термінологія й хронологія, слід позбуватися, на думку автора, кабінетних дефініцій. Просопографічна складова підрозділу окреслює досліджуваний іменослов, його походження, застосування на практиці. Важлива й наведена істориком статистика: «[...] серед окреслених «руськими» (Rutheni) у визначений час ми встановили 27 осіб [...] «Прозваних руськими» (dictus Ortus) упродовж кінця XIII-XIV ст. виявлено 29 осіб [...] Носіїв імен з гіпотетично руською генезою налічуємо 19 чоловік, малоімовірно руською – 12»*. Дійсно вагомим можна вважати особистий досвід вченого та польові дослідження, проведені в місцях колишнього проживання руських поселенців.

Другий розділ «*Русь*» – «*Ruthenia*» – «*Галицька земля*» **IX-XIV ст.** знайомить Читача із конкретним вживанням «руської» географічної та історичної номенклатури угорським документом доби Арпадів і Анжу (с.92-141). Мирослав Волощук на прикладі глибокого аналізу угорських документів, літописних текстів, польських, грецьких та інших наративів розглянув розуміння іноземцями поняття «Русь» (у географічному, етнічному й антропологічному значенні), його використання в повсякденній практиці офіційного діловодства, ототожнення того чи іншого представника «руського світу». Вчений показав, наскільки неоднозначними в плані ідентифікацій залишалися володіння підконтрольних Рюриковичам земель і як це відобразилося не тільки у взаємовідносинах різних руських князів між собою, а й на прикладі контактів з угорськими Арпадами, що від початку XIII ст. титулувалися «королями Галичини і Володимирії» (с.112-125). Різне розуміння понять «Русь» і «Галичина», закріплене з кінця XII-XIII ст., дозволяло б говорити про відповідне різне ототожнення переселенців з Галичини, наприклад, в Угорщині, чого насправді не було, або ж ми про це просто не знаємо за браком джерел. Відомі ж випадки, показані вченим у наступних частинах монографії, дійсно мають дискусійний характер. Використовувалися головню, як показав автор, узагальнюючі ідентичності поселенців – *Ruthenus* або ж *Ortus* (включаючи схожі варіації – *Rus*, *Wrus*, *Vrus*, *Oruz* і ін.).

Важливим аспектом розділу вважаємо відображення місця і ролі досліджених осіб в досить складному угорському мультикультурному соціальному середньовічному суспільстві. Тут Читач може

* Волощук М. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції / відп. ред. Л.В. Войтович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2014. – С.76-77.

знайти руських комесів, сервієнтів, йобагонів і синів йобагонів, магістрів, трансільванських воєвод, духівництво, госпітів і т.д.

Третій розділ (***Genere Rutheni. Біограмі***), присвячений авторській реконструкції біографій тих представників «русько-го світу», яких з високою вірогідністю можна вважати такими, оскільки вони постають в угорських джерелах із характерним предикатом *Rutheni* (с.142). Представниками вищої знаті, за словами М. Волощука, можна вважати двох вельмож (причому один з них – найвизначніший галицький боярин, відомий з літопису як Володислав Кормильчич), три приклади згадок священнослужителів (разом з епізодом про проживання групи ченців, які ймовірно прийшли до Угорщини з Русі за часів князювання Ярослава Мудрого), 18 окремих знатних осіб, а також чотири випадки компактного проживання (або поховання – *Sepultura Ruthenorum*) руських переселенців. Складність при написанні даного розділу полягала в чіткості розмежування осіб, ідентифікованих в руській спосіб від інших – означених із певними сумнівами. Звичайно ж не всі приклади подані*. Чимало осіб через різні причини не «потрапили» до джерел. Інших, натомість, можна було структурувати детальніше. Головно йдеться про групу йобагонів із села Бан комітату Красна, кожного з яких доцільно було б «вивести» в окремий підрозділ. Але автор обрав інший шлях висвітлення цієї частини роботи, що також є прийнятним.

Хоча друга частина розділу, як вже зазначалося, містить 15 підпунктів, її уважне вивчення тексту дозволяє говорити про як мінімум 18 окремих біографій. Так, в біограмі про Домініка Руського (3.3.5), занотованого вперше 1235 р., ми зустрічаємо й, як припускає автор, про його родича з 1340 р. Схожого характеру сюжет про спішського списоносця Миколу сина Рутена (3.3.7), який привів на світ також сина Миколу. Отже, перед нами представники трьох поколінь поселенців. Але з урахуванням невідомої ідентифікації Миколи-сина, вибір методики автора можна зрозуміти. Аналогічно дві особи подані в біограмі про руських Йосипа і Іоанна (3.3.15).

Серед проаналізованих в розділі вельмож можна зустріти й добре відомих за літописами бояр і представників духівництва (3.2.2; 3.3.1; 3.3.2; 3.3.3; 3.3.4).

Предмет дослідження четвертого розділу (***Dictus Ruthenus. «Прозваний руським». Проблема ідентичності***) викликає не-підробний інтерес через вибірку й реконструкцію автором 28 біограм осіб «прозваних Руськими» в угорський спосіб – типово мадяризованими наприкінці XIII-XIV ст. (с.210-252). Чітко розуміючи,

* Точно видно, що автор не ввів до підрозділу 3.4. лаконічного повідомлення, відомого за корпусом актів А. Тайнера про руську громаду православного віросповідання, яка мешкала на півночі Угорського королівства (1340 р.). Див.: *Vetera Monumenta historica Hungariam sacram Illustrantia* / [ed. A. Theiner]. – Romae : Typis Vaticanis, 1859. – Т. 1: (1216-1352). – S.640-641. Зрозумілим є й бажання Мирослава Волощука не пояснювати причин виникнення населених пунктів «руського» походження, хоча, відомі з XII-XIII ст. села, за згаданими там мешканцями, можна було б проаналізувати.

що не всіх з них можна впевнено вважати руськими за походженням, автор спробував класифікувати причини надання предиката *dictus Ortus*. В цілому, згідно М. Волощука, таких є п'ять. Серед представлених осіб чимало представників вищої угорської знаті, яка мешкала по всій території країни (сучасні Словаччина, Угорщина, Румунія, Хорватія та ін.), люди на посадах віце-воєвод, каштелянів, комесів і віце-комесів, королівських розпорядників, суддів тощо. Такими були і йобагіони. Чимало й прозваних Руськими без чіткого соціального забарвлення. Деякі з вивчених істориком нобелів належали до відомих угорським родів – Балог, Дренчен, Печ і ін., нащадки яких проживають і в Україні.

Цей розділ вигядає перспективним через порівняльне вивчення прозваних Руськими в Угорщині та інших, сусідніх Русі землях – Польщі, Чехії, Німеччині.

П'ятий розділ (**Гіпотетичні особини з іменами руського/галицького походження. *Personae nomine Ruth/Rus/Ruz***) містить два підрозділи із характеристикою біографій осіб імовірно та малоімовірно руського коріння (с.252-283). Акцентується увага на кореневій складовій імен, типу Ruth/Rus/Ruz, а також на історіографічній традиції, що приписує носіїв такого роду імен до так званого «руського світу». Зрозуміло, що не у всіх випадках можна констатувати саме «руське» походження досліджуваних поселенців. Прикарпатський вчений свідомий цього. Немало й таких, батьки яких носили імена типу Oros, Vruz, Huruz і ін. Ймовірно, більш ретельного вивчення на сторінках окремої роботи вимагає значення імені Rusynth. Але автора можна зрозуміти. Він вирішив згадати всі відомі з джерел приклади хоча б навіть побічно пов'язані з Руссю.

Шостий розділ (***Disputatio***), присвячений найбільш дискусійним, на думку ученого, питанням книги (с.284-389). Три підрозділи даної частини відкриває об'ємна частина про літописного боярина Судислава, відомого своєю прихильністю до угорських Арпадів (с.284-359). «Права рука» галицького короля Коломана і галицького князя Андрія, яким той був упродовж 1219-1234 рр. створила передумови для пошуку свідчень його перебування в Угорщині, особливо після остаточного виїзду з Галича навесні 1234 р. На думку М. Волощука, боярина можна ототожнити з представником чеського за походженням роду Лудан (Ludan, Lodan), відомим за актовим матеріалом як Subislaus (Себеслав) та ін. (як вказує автор, занотовано кілька варіантів граматичного відтворення його імені). Історик, спираючись на відомі за літописами і західними джерелами факти неодноразового перекручування імен, географічних назв, вважає можливим такий же казус щодо особи Судислава. Підтвердженням цьому, на думку автора, є логічний ряд непрямих доказів, наведений в тексті підрозділу б.1.1.1. книги (с.284-301).

Йдеться не лише про якихось «чехів», які незрозумілим чином з'являються на боці галицького боярина Володислава Кормильчича

в кризовий для землі період 1213 р. Відомості про Судислава і Себеслава цілком дивним чином доповнюють один одного і в жодному з випадків синхронно не зустрічаються в Угорщині та Галичині. Як показав М. Волощук, сини Себеслава Богомир і Вітк, відомі тільки за актами королівства, активно брали участь у східній політиці Арпадів на Русі, володіли руською і чеською мовами. Однак про самого Судислава після його переїзду в землі королівства відомості носять винятково непрямий характер.

М. Волощук дійшов висновку про наявність у боярина чотирьох дітей (6.1.3.1; 6.1.3.2; 6.1.3.3; 6.1.3.4), двоє з яких відомі за літописами (при цьому не виключаємо дискусійності належності Доброслава Суддича до сім'ї Судислава). В цілому, запропонована істориком версія цікава, не позбавлена великої кількості питань, які, думається, отримають подальший розвиток та висвітлення у майбутньому.

Другий підрозділ присвячено проблемі «руського» походження знаменитого угорського нобеля кінця XIII – початку XIV ст. Петра (Петуні) Петене (с.360-380). Зібравши всі видані на сьогодні матеріали, присвячені цьому аристократові, проаналізувавши історіографічну традицію, автор припустив, що магістр Петро міг, в цілому, походити з родини боярина Петра, котрий належав до кола близьких чернігівському і галицькому володарю Ростиславу Михайловичу людей. Питання етнічної ідентифікації Петра Петене історик пробував розв'язати, наприклад, шляхом індексації нерухомого майна, розташованого на кордоні з королівством Русі, пошуку серед його людей «руських» слуг та ін. Як показали дослідження, кілька сіл почергово були власністю князя-вигнанця та держателя Земпліна.

Остання частина розділу про найвідомішого придворного боярина Болеслава-Юрія Тройденовича першої половини XIV в. Дмитра Детька, згаданого в одній з угорських грамот Людовика I від 1344, як *comes Dechk* (с.381-389). Король також чітко вказав на васальний статус нобеля, що, як зауважив М. Волощук, створило підстави для пошуку можливих коренів Детька в Угорщині, оскільки географічна номенклатура типу *Dechk* зустрічалася там досить часто. Хоча однозначної відповіді з приводу належності боярина автор не навів, його гіпотетичне походження з комітатів Абауй і Боршод запропонував. Історик не виключає народження Дмитра саме в одному із сіл під назвою *Detk*, *Dechk*, що дало предикат нобелеві, який пізніше з невідомих причин переїхав у володіння Романовичів.

Назва розділу цілком виправдана. Його дискусійність – поза сумнівами, однак така постановка питання крізь призму медієвістичних студій розкриває подальшу перспективу розвитку історичної науки та окремих її напрямів, зокрема просопографії, генеалогії, біографістики.

Звернемо увагу й на окремі аспекти, які, на нашу думку, могли б бути розв'язані в інший спосіб. Насамперед «кидається у вічі» надмірна «латинізація» структури роботи, уживання

латинської термінології в тексті. Зрозумілим виглядало бажання історика запропонувати читачеві свого роду «оригінали» імен, втім, слід зважати на публічність книги, яку, очевидно читатимуть не лише фахові медієвісти, а й пересічні мешканці, наприклад Закарпаття. «Українізація» змісту чи гармонійне українсько-латинське поєднання виграли б, бо вочевидь, вивчення класичної та середньовічної латини не те що в гімназіях, а й університетах країни бажає бути, щонайменше, кращим.

Звісно, на наш погляд, автор не завжди має рацію в класифікації віднайдених і досліджених ним персонажів. Зокрема, згаданий у третьому розділі комес Ruthen (3.1.1), за всіма ознаками мав би бути віднесений до п'ятого розділу, в якому вчений розглядав іменослов осіб імовірно та малоімовірно руського/галицького походження. Справді нам невідомо, чи Ruthen є скороченим від Ruthenus, як і не знаємо дійсно, чи батько спішського списоносця Миколу носив ім'я Ruthenus. Видається дійсним уживання угорським канцеляристом етнічності, особливо в контексті наведеного М. Волощуком витягу з документа^{*}. Імовірно до того ж таки п'ятого розділу варто було віднести доньку вельможної Ілони з роду Мон – Русинт. Принаймні таких самих імен не бракує в підрозділі 5.2 (див. наприклад: 5.2.6., 5.2.7, 5.2.11., 5.2.12).

Мабуть «патовою», на нашу думку, можна назвати ситуацію із боярином Судиславом. Запропоновані прикарпатським істориком висновки містять чимало раціонального. Контамінування імен в середньовічній дипломатичі – звична справа. Втім, чи дійсно угорський вельможа Себеслав з роду Лудан може ототожнюватися із галицьким Судиславом – питання більш ніж риторичне. Ми не сказали б «так», але й не сказали б «ні», якщо перефразовувати героїню з відомого історичного фільму. Дійсно, збігів чимало, але, головне, у джерелах автор не зміг показати так званого «прямого контакту» Богомира і Вітка з роду Лудан з, наприклад, сімейством бана Філі, які, за висновками Мирослава Волощука, були близькими родичами. Імовірно для цього вартувало б продовжити просопографічні та генеалогічні студії цих родин за матеріалами XV-XVI ст. й намагатися там знайти таку родину належність.

Аналогічно виглядає справа ідентифікації Петра Петене, руське коріння якого – питання більш, ніж риторичне навіть попри контроль двох поселень колишнього князя Ростислава Михайловича й візит до невідомого за ім'ям галицького володаря у 1315 р. Чи один лише магістр Петро серед знаті, розселеної на східному кордоні Угорщини міг володіти мовою, зрозумілою Романовичем? Звісно – ні. Прикарпатським істориком не наведена й система надання земплінському держателеві Вішньова й Соломона. Якщо б княгиня Анна чи її діти чітко вказали, що надають ці землі Петрові за колишню службу на Русі й в Угорщині – все виглядало набагато переконливіше. Без сумніву той належав до слов'янського нобілітету королівства, а його нащадки могли набути предикат *Oros, Orus* за абсолютною інших обставин.

^{*} Волощук М. Назв. праця. – С.192.

Безумовно й версія походження Дмитра Детька з Угорщини потребує серйозного поглиблення. Стовідсотково ми могли б схвалити думку М. Волощука за наявності хоча б іще кількох грамот Людовіка I, де той в такий самий спосіб ідентифікував би галицького вельможу. Імовірно, такі є, але історичній науці вони невідомі. **Disputatio** у виконанні автора цілком відповідає змістові наведених суджень. Потреба у продовженні роботи над окресленими ним завданнями – поза сумнівом.

Важливість запропонованих читачеві висновків, зрозуміло, і в певній класифікації оселених в Угорщини представників «руського» світу, серед яких автор виділив не тільки тих, хто чітко ідентифікувався Ruthenus. Мирослав Волощук зазначає про неоднозначну ідентифікацію не тільки жителів в межах Русі, а й їх подальшу персоніфікацію в землях Арпадів і Анжу. Вчений фактично першим припустив існування свого роду «летючого голландця» – групи бояр, наприклад, з Галицької землі, які не були звідти родом (імовірно, печензького чи половецького походження), а тому, відповідно, не вживали на місцевому рівні ідентифікації «русь», «русин» і, звичайно ж, в такий спосіб не ототожнювалися після ймовірного переїзду до Угорщини, хоча і вважалися там, напевно, вихідцями з володінь Рюриковичів.

Висновки, що мегаважливо, підкріплені багаторічними польовими дослідженнями прикарпатського вченого, який особисто впродовж 2007-2013 рр. об'їхав велику кількість місць, пов'язаних з проживанням руських поселенців, логічно пов'язавши систему їхнього розселення з господарською доцільністю та інтересами володарів країни. Вражає ілюстративний і картографічний матеріал, органічно доданий до п'яти розділів книги. Тут не тільки фото найвідоміших фортифікаційних споруд, які стосуються теми дослідження, резиденцій угорських королів і руських князів. Зустрічаємо світлини окремих сіл, де проживали представники «руського світу», автентичних документів XIII-XIV ст. – живих носіїв інформації тих років. Гідні поваги і мапи, які чітко дають зрозуміти географію розселення русі в Угорському королівстві, динаміку, системність процесів, їх закономірності та особливості.

Книга Мирослава Волощука є самостійною, закінченою роботою з величезним науковим значенням не тільки для української, але й зарубіжної історіографії. Вона справедливо продовжує просографічні студії вітчизняного нобілітету за кордоном, є чудовим доробком анонсованого автором проекту «**Русі за межами Русі**».

Отримано: 5.11.2014.